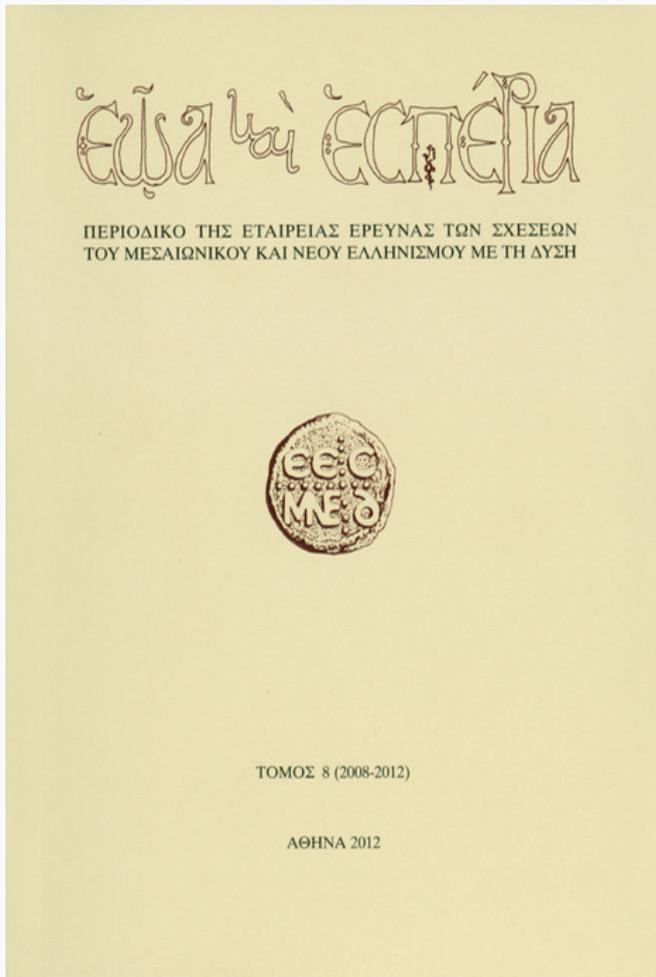

Εοα και Esperia

Vol 8 (2012)

ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΜΕΘΟΔΙΟΥ ΑΝΘΡΑΚΙΤΗ ΚΑΙ ΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΟΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΣΧΕΔΙΑ ΤΟΥ ΜΕΛΕΤΙΟΥ ΤΥΠΑΛΔΟΥ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΤΣΑΚΙΡΗΣ

doi: [10.12681/eoaesperia.8](https://doi.org/10.12681/eoaesperia.8)

To cite this article:

ΤΣΑΚΙΡΗΣ Β. (2013). ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΜΕΘΟΔΙΟΥ ΑΝΘΡΑΚΙΤΗ ΚΑΙ ΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΟΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΣΧΕΔΙΑ ΤΟΥ ΜΕΛΕΤΙΟΥ ΤΥΠΑΛΔΟΥ. *Εοα Kai Esperia*, 8, 9-26. <https://doi.org/10.12681/eoaesperia.8>

**ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΜΕΘΟΔΙΟΥ ΑΝΘΡΑΚΙΤΗ
ΚΑΙ ΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΟΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΣΧΕΔΙΑ
ΤΟΥ ΜΕΛΕΤΙΟΥ ΤΥΠΑΛΛΟΥ**

Τὰ τρία ἔργα ποὺ ὁ Μεθόδιος Ἀνθρακίτης τύπωσε στὴν Βενετία, οἱ *Θεωρίαι Χριστιανικαί* (1699), ἡ *Ἐπίσκεψις Πνευματικοῦ πρὸς ἀσθενῆ* (1707), καὶ ὁ *Βοσκὸς λογικῶν προβάτων* (1708), ἔργα μοναδικὰ στὸ εἶδος τους στὴν ἑλληνικὴ γραμματεία τῆς Τουρκοκρατίας, στηρίζονται σὲ ἰταλικά πρότυπα καὶ κυρίως στὰ ἔργα τοῦ Ἰταλοῦ ἱεροκλήρυκα Paolo Segneri¹. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ μοιάζει σὲ πρώτη ματιὰ νὰ ἀντιφάσκει μὲ τὴν γνώμη πολλῶν συγχρόνων τοῦ ἠπειρώτη λόγιου, οἱ ὅποιοι τὸν θεωροῦσαν αὐστηρὰ ὀρθόδοξο θεολόγο². Ἐπιπλέον ὁ Ἀνθρακίτης ἦταν σίγουρα ἄριστος γνώστης τῆς πατερικῆς γραμματείας, πρᾶγμα ποὺ σημαίνει ὅτι δὲν ἦταν ἀναγκασμένος νὰ καταφύγει ὀπωσδήποτε σὲ δυτικὲς πηγές. Πρέπει ἐπομένως νὰ τεθεῖ τὸ ἐρώτημα, γιατί ἐπέλεξε νὰ χρησιμοποιήσει σ' αὐτὰ τὰ τρία ποιμαντικά του ἔργα ρωμαιοκαθολικὲς πηγές. Ἐνα ἀκόμη ἐρώτημα προκαλεῖ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ἀνθρακίτης, ἀφοῦ συνέταξε σὲ σύντομο σχετικὰ χρονικὸ διάστημα κατὰ τὴν παραμονή του στὴν Βενετία πέντε ποιμαντικά ἔργα (δύο ἀνέκδοτα³), δὲν φαίνεται νὰ ἀσχολεῖται πλέον μὲ

1. Βλ. Β. ΤΣΑΚΙΡΗΣ, Ἡ *Ἐπίσκεψις πρὸς ἀσθενῆ* ἢ *Ἐπίσκεψις Πνευματικοῦ* τοῦ Μεθοδίου Ἀνθρακίτη, *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά* 42 (2008) 63-72· Ο ἸΔΙΟΣ, Οἱ ἄγνωστες ἰταλικὲς καὶ ἑλληνικὲς πηγὲς τῶν ἔργων τοῦ Μεθοδίου Ἀνθρακίτη *Βοσκὸς λογικῶν προβάτων* καὶ *Θεωρίαι Χριστιανικαί*, *Ἑλληνικά* 61 (2011) 59-73.
2. Βλ. τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Νικόλαου Παπαδόπουλου Κομνηνοῦ, ἀπὸ τὴν ὁποία προκύπτει ὅτι ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Χρυσάνθος Νοταρᾶς χαρακτήρισε τὸν Ἀνθρακίτη ὡς διδάσκαλο τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας· Μ. ΓΕΛΕΩΝ, Τυπάλδου, Στάη συμμορία (1686-1712), *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 33 (1913) 266-268, 276-280, 289-292, 298-300, 305-308, 317-320, ἐδῶ σ. 305-306 (στὸ ἐξῆς: ΓΕΛΕΩΝ, Συμμορία)· βλ. ἐπίσης τὴν ἐπιστολὴ τῶν προκρίτων τῶν Ἰωαννίνων πρὸς τὸν μητροπολίτη Νικομηδείας Παῖσιο, ὅπου ἐξαίρεται τὸ ἦθος καὶ τὸ ὀρθόδοξο φρόνημα τοῦ Ἀνθρακίτη (Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου, τ. Β', ἐν Ἀθήναις 1856, σ. 277-279).
3. Σὲ ἐπιστολὴ του τῆς 22ας Μαΐου 1707 πρὸς τὸν Χρυσάνθο Ἱεροσολύμων δηλώνει ὅτι σχεδίαζε νὰ τυπώσει δύο ἀκόμη ἔργα, μὲ Κατήχηση καὶ ἓνα Ἐξομολογητᾶριο, βλ. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, Πατριαρχικαὶ Ἐφημερίδες. Εἰδήσεις ἐκ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἐν Ἀθήναις 1936, σ. 213 (στὸ ἐξῆς: ΓΕΛΕΩΝ, Πατριαρχικαὶ Ἐφημερίδες). Τὰ ἀνέκδοτα χειρόγραφα τῶν δύο αὐτῶν βιβλίων σήμερα λανθάνουν.

τὴν ποιμαντικὴ μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴν Τουρκοκρατούμενη πατρίδα του, μολονοί ἐκεῖ οἱ ποιμαντικὲς ἀνάγκες καὶ ἐλλείψεις ἦταν σίγουρα περισσότερες. Ἀναζητῶντας τὰ κίνητρα, ποὺ ὀδήγησαν τὸν Ἀνθρακίτη νὰ συγγράφει τὰ ἔργα αὐτά, στραφήκαμε στὰ πρόσωπα τοῦ περιβάλλοντός του στὴν Βενετία, καὶ ἰδίαιτερα στὸν προϊστάμενό του στὸν Ἅγιο Γεώργιο, μητροπολίτη Φιλαδελφείας Μελέτιο Τυπάλδο. Πρὶν ἐξεταστοῦν τὰ παραπάνω ἐρωτήματα, θὰ ἐπιχειρηθεῖ μιὰ εἰσαγωγικὴ σκιαγράφηση τῆς κατάστασης τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας τῆς Βενετίας ὑπὸ τὸν Τυπάλδο.

Ἡ δράση του Μητροπολίτη Φιλαδελφείας Μελετίου Τυπάλδου

Ὁ Μελέτιος Τυπάλδος (1748-1713)⁴, μαθητὴς καὶ ἀργότερα διευθυντὴς τῆς Φλαγγινείου Σχολῆς⁵, διαδέχθηκε τὸ 1785, μὲ τὴν ὑποστήριξη τῆς συντριπτικῆς πλειοψηφείας τῶν ἐκλεκτόρων⁶, τὸν μητροπολίτη Φιλαδελφείας Γεράσιμο Βλάχο (1679-1685). Ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκλογή του, ὁ Τυπάλδος ἄρχισε νὰ ἐργάζεται συστηματικὰ πάνω σὲ ἓνα σχέδιο ὑποταγῆς τῆς ὀρθόδοξης κοινότητας τῆς Βενετίας στὴ Ρώμη. Τὸ σχέδιο αὐτὸ ἐξελίχθηκε σταδιακά, ὥστε σταδιακά νὰ ἀποκαλύπτονται καὶ οἱ ἀπώτεροι σκοποὶ του. Ἀρχικὰ προσπάθησε νὰ οἰκειοποιηθεῖ τὸ δικαίωμα ἐκλογῆς τῶν ἱερέων τῆς μητρόπολης, ἀφαιρῶντας το ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Ἀδελφότητα τῆς Βενετίας, ἡ ὁποία ἀντέδρασε ἄμεσα καὶ ἔντονα⁷. Στὴν ἀντίδραση αὐτή, ποὺ οὐσιαστικὰ ματαίωνε ἐν τῇ γενέσει του τὸ μεγάλο πολιτικοεκκλησιαστικὸ του σχέδιο, γιὰ τὸ ὁποῖο ἡ συνεργασία τῆς Ἀδελφότητας ἦταν ἀπόλυτως ἀπαραίτητη, ὁ Τυπάλδος ἀπάντησε κλιμακώνοντας τὴν προσπάθεια ὑπαγωγῆς τῆς ὀρθόδοξης κοινότητας τῆς Βενετίας

4. Σχετικὰ μὲ τὸν Τυπάλδο βλ. Ι. ΒΕΛΟΥΔΟΣ, Ἑλλήνων Ὀρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετία, Βενετία 1893, σ. 80-89 (στὸ ἐξῆς: ΒΕΛΟΥΔΟΣ, Ἑλλήνων ἀποικία)· ἐπίσης βλ. Η. ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ, Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα, τ. Α', ἐν Ἀθήναις 1904, σ. 756-769 (στὸ ἐξῆς: ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ, Σύμμικτα)· ΓΕΛΩΝ, Συμμορία· Α. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ, Ἡ Φλαγγινεὺς Σχολὴ τῆς Βενετίας, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 96-100 (στὸ ἐξῆς: ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ, Φλαγγινεὺς Σχολὴ)· ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΠΟΜΠΟΥ-ΣΤΑΜΑΤΗ, Ἀναφορὰ Ἑλλήνων τῆς Βενετίας στὸν οἰκουμενικὸ πατριάρχη Καλλίνικο Β' γιὰ τὸν Μελέτιο Τυπάλδο (1700), *Θησαυρίσματα* 15 (1978) 99-106.

5. Βλ. σχετικὰ ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ, Φλαγγινεὺς Σχολὴ, σ. 96-100.

6. Βλ. Μ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Συλλογὴ ἐγγράφων περὶ τῶν μητροπολιτῶν Φιλαδελφείας, *Θησαυρίσματα* 6 (1969) 7-111, ἐδῶ σ. 105-106.

7. Γιὰ τὶς σχετικὲς ἀντιδράσεις τῆς Κοινότητας καὶ τὶς ἀναφορὲς τῆς στὴν Βενετικὴ Πολιτεία βλ. ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΠΟΜΠΟΥ-ΣΤΑΜΑΤΗ, Ἀνέκδοτα κείμενα τοῦ Μελετίου Τυπάλδου: Ἡ Lettera καὶ ἡ Informazione. Ἡ Ἀπολογία τοῦ Abate Fardella, *Ἔφα καὶ Ἑσπέρια* 2 (1994-1996) 137-228 (στὸ ἐξῆς: ΜΠΟΜΠΟΥ, Ἀνέκδοτα κείμενα). Ὁ Τυπάλδος γράφει τὸ 1686 στὴν οἰκογένειά του στὴν Κεφαλλονία, ἀπαντῶντας σὲ αἴτημά της γιὰ νὰ διορίσει ἱερέα στὸν Ἅγιο Γεώργιο

στην Ρώμη. Τὸ Βατικανὸ ἀπὸ τὴν πλευρὰ του θὰ συνεχίσει νὰ ὑποστηρίζει τὸν Τυπάλδο καὶ στίς νέες, καθόλου εὐνοϊκὲς συνθήκες ποὺ δημιουργοῦσε ἡ ἀντίδραση τῆς Κοινότητος. Ὁ Ἱ. Βελοῦδος ἀναφέρει πὼς ὁ Κρητικὸς Φραγκισκανὸς μοναχὸς Μιχαὴλ Ἄγγελος, φίλος τοῦ Τυπάλδου, πῆγε στὴν Βενετία ὥστε ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸν Τυπάλδο νὰ πείσουν τὴν Βενετικὴ κυβέρνησις νὰ ἐγκρίνει τὸ σχέδιον τῆς ἔνωσης τῆς ἐκεῖ ὀρθόδοξης ἐκκλησίας μὲ τὴν Ρώμη. Ὁ Μιχαὴλ ἐνημερώνει λεπτομερῶς τὸν πάπα Κλήμεντα Θ' σχετικά μὲ τὶς κινήσεις αὐτές⁸. Ὡστόσο, οἱ παρατεταμένους ἔντονες ἀντιδράσεις τῆς ἐλληνικῆς Ἀδελφότητος καὶ οἱ ἐπιφυλάξεις τῶν Βενετῶν θὰ ματαιώσουν καὶ τὶς προσπάθειες τοῦ Μιχαήλ. Παρ' ὅλα αὐτά, ὁ Τυπάλδος θὰ κατάφερει τὸ 1708 νὰ οἰκιοποιηθεῖ πλήρως τὸν ἔλεγχον τῆς ἐκλογῆς τῶν ἱερέων. Ἐπίσης, θὰ ἐπιτύχει νὰ τεθοῦν σὲ ἐφαρμογὴ δύο ἀνενεργὰ μέχρι τότε θεσπίσματα τῆς Βενετικῆς Πολιτείας τῶν ἐτῶν 1534 καὶ 1542, σύμφωνα μὲ τὰ ὁποῖα οἱ ἱερεῖς τῆς ἐλληνικῆς κοινότητος ὑποχρεοῦνταν νὰ καταθέτουν ὁμολογία πίστεως μὲ βάση τὶς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου τῆς Φλωρεντίας⁹. Ἡ ἀντιορθόδοξη δράσις τοῦ Μελετίου ἔγινε γνωστὴ μέχρι καὶ στὴν Ρωσσία· ὁ Μ. Πέτρος μὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὴν Βενετικὴν Γερουσίαν (7 Δεκεμβρίου 1710) καταδίκασε τὴν δράσις τοῦ Μελετίου καὶ ζήτησε νὰ δοθεῖ ἐκ νέου στοὺς ὀρθόδοξους ἱερεῖς τὸ δικαίωμα νὰ διατηρήσουν τὸ δόγμα τους¹⁰. Τελικὰ, δύο χρόνια ἀργότερα τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως θὰ καθαιρέσει τὸν Τυπάλδο¹¹.

τὸν ἀδελφὸ του Ἱερεμία, ὅτι δὲν δύναται νὰ τὸ πράξει, τόσο γιὰτὸ ὅτι ὁ ἀδελφὸς του ἔχει πρόβλημα μὲ τὰ μάτια του ὅσο καὶ γιὰτὸ ὅτι στὴν Βενετία ὑπάρχουν ἄλλοι ὑποψήφιοι ἱερεῖς καὶ οἱ «ἄρχοντες» τῆς κοινότητος, ποὺ ἐξέλεξαν τοὺς ἱερεῖς, δὲν θὰ ἦταν διατεθειμένοι νὰ τοὺς ἀδικήσουν γιὰ νὰ προωθήσουν τὸν ἀδελφὸ του (δ.π., 157). Σχεδὸν ταυτόχρονα ὅμως ἐνέργησε ὁ Τυπάλδος ὥστε ὁ ἀδελφὸς του νὰ προχειρισθεῖ σὲ ἐπίσκοπο Μεθώνης καὶ Ναυαρίνου: βλ. ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ, Σύμμικτα σ. 755-756. Ἀπὸ τὰ παραπάνω φαίνεται πὼς ἦταν πῶς εὐκολο γιὰ τὸν Τυπάλδο, ἐξαιτίας τῶν στενῶν του σχέσεων μὲ τὴν Βενετικὴν κυβέρνησις, νὰ προωθηθεῖ κάποιον σὲ ἐπισκοπικὸν θρόνον, παρὰ νὰ διορίσει ἐφημέριον στὸ μητροπολιτικὸν καὶ τῆς Βενετίας, ἀκριβῶς γιὰτὸ ἐκεῖ τὸν πρῶτον λόγον εἶχε ἡ κοινότης, ἡ ὁποία ὄχι μόνον ἐξέλεγε τοὺς ἱερεῖς, καθὼς καὶ τὸν ἴδιον τὸν Μητροπολίτην, ἀλλὰ πλήρως καὶ τοὺς μισθοὺς τους.

8. Ὁ Βελοῦδος ἀναφέρει ὅτι στὸ Βατικανὸν σώζεται ἐκθεσις τοῦ Μιχαήλ Ἀγγέλου πρὸς τὸν Πάπα Κλήμεντα Θ', στὴν ὁποία περιγράφονται λεπτομερῶς ὅλες οἱ κοινὲς πρωτοβουλίες τῶν Μιχαήλ Ἀγγέλου καὶ Τυπάλδου. Ἡ ἐκθεσις τιτλοφορεῖται «Relazione a N. S. Papa Clemente XI della controversia tra l'Arcivescovo greco di Filadelfia ed il popolo greco in Venezia dall'anno 1707 sino 1709» (ΒΕΛΟΥΔΟΣ, Ἑλλήνων ἀποικία, σ. 84, σημ. 73).
9. Βλ. Γ. ΠΛΟΥΜΙΑΝΣ, Βούλλαι Παπῶν περὶ τῶν Ἑλλήνων ὀρθοδόξων τῆς Βενετίας, *Θησαυρίσματα* 7 (1970) 240-266, ἐδὼ σ. 246-249.
10. Σ. ΜΠΙΡΤΑΧΑΣ, Στὰ χνάρια ἐνὸς ὑποψήφιου Βησσαρίωνα. Οἱ θρησκευτικὲς καὶ πολιτικὲς ζυμώσεις στὴν Ρώμην καὶ στὴν Βενετία στὰ χρόνια τοῦ Μελετίου Τυπάλδου, *Περὶ Ἱστορίας* 4 (2003) 167-181, ἐδὼ σ. 169 ὑποσ. 4 (στὸ ἐξῆς: ΜΠΙΡΤΑΧΑΣ, Μελέτιος Τυπάλδος).
11. Βλ. Ι. ΒΕΛΟΥΔΟΣ, Χρυσόβουλλα καὶ γράμματα τῶν Οἰκουμενικῶν Πατριαρχῶν ἀνήκοντα εἰς

*Το μεγάλο σχέδιο του Τυπάλδου*¹²

Όταν στα 1685 ο Μελέτιος Τυπάλδος ανήλθε στον θρόνο της Φιλαδελφείας έθεσε ένα μεγάλο πολιτικοεκκλησιαστικό στόχο, ό όποιος συμβάδιζε αύτην την χρονική στιγμή και με τις πολιτικές επιδιώξεις της Βενετίας, πού μόλις είχε κατακτήσει τόν Μοριά και περιοχές τις δυτικής Στερεάς ύπερδιπλασιάζοντας έτσι τόν άριθμό τών όρθόδοξων ύπηκόων της. Με βάση τά ύπάρχοντα στοιχεία μπορεί νά ύποτεθει, ότι ό Τυπάλδος σχεδίαζε καταρχάς νά ύπαγάγει όλους τούς όρθόδοξους μητροπολίτες και πρωτοπαππάδες τών Βενετικών κτήσεων στην άρμοδιότητά του, ίδρύοντας έτσι μιá νέα αύτοκέφαλη έκκλησία ύπό τόν ίδιο, ή όποία θα παρέμενε συνδεδεμένη με τó Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως¹³. Είναι πολύ πιθανόν ότι ό Τυπάλδος σχεδίαζε σε δεύτερο στάδιο νά επιδιώξει την άνοδό του στον Οικουμενικό Θρόνο της Κωνσταντινούπολης, στηριζόμενος στο κύρος πού θα τού έδινε τó μεγάλο ποιμαντικό και εκπαιδευτικό έργο πού σχεδίαζε νά επιτελέσει στην νέα ύπερμητρόπολή του, αλλά και στην πολιτικοοικονομική βοήθεια της Ρώμης, τού πρεσβευτή της Βενετίας στην Κωνσταντινούπολη¹⁴, καθώς και τού Γάλλου πρεσβευτή¹⁵. Βεβαίως ό Τυπάλδος έπρεπε νά προχωρήσει προσεκτικά και σταδιακά, για νά μñ προκαλέσει τις αντίδράσεις τών Έλλήνων τών Βενετικών κτήσεων και τού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, πείθοντας παράλληλα την Ρώμη και την Βενετία για τις προοπτικές επιτυχίας

τούς Φιλαδελφείας Μητροπολίτας, Βενετία 1893, σ. 79 κ.έ.).

12. Στο άρθρο αυτό θα παρουσιάσω σύντομα τά βασικά χαρακτηριστικά αύτου τού σχεδίου. Λεπτομέρειες, έκτενης τεκμηρίωση, και παρουσίαση νέων στοιχείων για τις πολύπτυχες εκφάνσεις τού σχεδίου τού Τυπάλδου θα παρουσιαστεί σε προσεχή μελέτη μου με αύτò τò θέμα. Τò σχέδιο τού μητροπολίτη Φιλαδελφείας παρουσιάζει και ό Σ. Μπίρταχας στην σχετική έπισταμένη εργασία του, άντλώντας πληροφορίες άπό άνέκδοτο σχετικό άρχαικό ύλικό. Τόσο τά στοιχεία πού παραθέτει ό συγγραφέας όσο και ή έπεξεργασία αύτου τού ύλικού φωτίζουν σημαντικά την δράση και τά σχέδια τού Τυπάλδου (βλ. ΜΠΙΡΤΑΧΑΣ, Μελέτιος Τυπάλδος, σ. 167-181· στο σημείο αύτò θα ήθελα νά εκφράσω τις θερμές μου εύχαριστίες στον Σ. Μπίρταχα, πού έθεσε ύπόψη μου την πολύτιμη αύτή εργασία του).
13. Βλ. ΜΠΟΜΠΟΥ, Άνέκδοτα κείμενα, σ. 166-168· βλ. επίσης σχετικά ΓΕΛΩΝ, Συμμορία, σ. 276-280.
14. Ό Τυπάλδος είχε στείλει τόν στενό συνεργάτη του Ήλία Μηνιάτη ως συνοδό τού Πρεσβευτή της Βενετίας Lorenzo Soranzo στην Κωνσταντινούπολη. Άλλά και ό ίδιος ό Πρεσβευτής ήταν στενός φίλος τού Τυπάλδου. Στίς 2 Σεπτεμβρίου 1699 ό Μελέτιος έστειλε γράμμα στον Οικουμενικό Πατριάρχη Καλλίνικο τόν Β', με τó όποίο παρουσίαζε τόν καινούργιο Πρόσβη και παρακινούσε τόν Πατριάρχη νά τόν ύποδεχθεί θερμά και νά τόν ύποστηρίξει (βλ. ΓΕΛΩΝ, Συμμορία, σ. 267-268).
15. Σχετικά με τά σχέδια αύτá τού Τυπάλδου βλ. Χ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Νικόλαος Παπαδόπουλος Κομνηνός (1651-1740), *Έκκλησιαστικός Φάρος* 11 (1913) 523-542· 12 (1913) 97-112, 227-246, 332-339, έδώ σ. 99, 105 (στο έξής: ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ν. Παπαδόπουλος Κομνηνός).

του έγχειρήματός του. Μια ένδεχόμενη πραγματοποίηση του σχεδίου του θα προσέφερε στην Βενετία την λύση όλων των μεγάλων οικονομικών και πολιτικών προβλημάτων που προκαλούσε η εκκλησιαστική εξάρτηση του Μοριά από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως¹⁶. Παράλληλα, ο Τυπάλδος υποσχόταν να προωθήσει την ένωση των εκκλησιών, εάν κατορθωνε να ανέλθει στον Θρόνο της Κωνσταντινούπολης, ή τουλάχιστον, σε περίπτωση ναυαγίου του δεύτερου σταδίου του ριψοκίνδυνου σχεδίου του, να υπαγάγει στην άγια Έδρα την σχεδιαζόμενη υπερμητροπολή Φιλαδελφείας ως ουνιτική εκκλησία¹⁷. Τα σχέδια του Τυπάλδου απέτυχαν ολοκληρωτικά, μολονότι ο ίδιος και το Βατικανό επεδίωξαν ως το τέλος την πραγματοποίησή τους, κυρίως γιατί στην Βενετία επικράτησε, από μια χρονική στιγμή και έπειτα, έντονη επιφυλακτικότητα απέναντι στο τολμηρό αυτό σχέδιο¹⁸.

Ο Τυπάλδος από την πλευρά του προσπάθησε από τα πρώτα χρόνια της αρχιερατείας του να προωθήσει το σχέδιό του στην Βενετική Πολιτεία προβάλλοντας και έπιχειρήματα θεολογικοποιμαντικού και νομοκανονικού χαρακτήρα. Κάποια από αυτά τα έπιχειρήματα βρίσκουμε στην έκθεσή του προς τον Προβλεπτή της Πελοποννήσου (*Provveditor General del Morea*) Ρολο Νανί¹⁹, όπου παρουσιάζει την κατάσταση της ορθόδοξης εκκλησίας των Βενετικών κτήσεων δίνοντας μια τραγική εικόνα του κλήρου. Αναφέρεται στην

-
16. Για το θέμα αυτό βλ. Β. ΤΣΑΚΙΡΗΣ, 'Η εκκλησιαστική πολιτική της Βενετίας στον Μοριά κατά την δεύτερη Ένετοκρατία (1684-1715)', *Τα Ιστορικά* 51 (2009) 299-314· βλ. επίσης ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΜΙΧΑΛΑΓΑ, Συμβολή στην εκκλησιαστική ιστορία της Πελοποννήσου κατά τη Β' Βενετοκρατία (1685-1715), Αθήνα 2008, 216 κ.έ.
  17. Δεν αποκλείεται μάλιστα σε αυτήν την περίπτωση να έλάμβανε ο ίδιος τον τίτλο του Καρδινάλιου: βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ν. Παπαδόπουλος Κομνηνός, σ. 241, 536· βλ. επίσης και ΜΠΙΡΤΑΧΑΣ, Μελέτιος Τυπάλδος, σ. 180.
  18. Βλ. L. VON RANKE, *Zur venezianischen Geschichte*, Leipzig 1878, σ. 341-342 (στο έξηξ: VON RANKE, *Geschichte*). Τις επιφυλάξεις αυτές της Βενετικής Πολιτείας καλλιέργησαν τόσο οι έντονες και χρόνιες αντιδράσεις σχεδόν σύσσωμης της έλληνικής κοινότητας της Βενετίας, όσο και οι αναφορές των βενετών Προβλεπτών στο Μοριά, που προειδοποιούσαν για την αναμενόμενη σφοδρή αντίσταση των πιστών στο Πατριαρχείο ορθόδοξων πληθυσμών. Ώστόσο, η Βενετική Πολιτεία είχε προχωρήσει σε κάποιο βαθμό στην εφαρμογή του σχεδίου σε συνεργασία με το Βατικανό, και ήταν ίσως υποχρεωμένη για λόγους διπλωματικών ισορροπιών να δεχθεί τουλάχιστον την υπαγωγή, κατά κάποιον τρόπο, της κοινότητας της Βενετίας στην Ρώμη. Η υπαγωγή προωθήθηκε μέσω της ένεργοποίησης των θεσπισμάτων του 1534 και του 1542, που έπέβαλλαν καθολική όμολογία πίστεως στους ιερείς της κοινότητας.
  19. Βλ. σχετικά ΜΠΟΜΠΟΥ, Άνεκδοτα κείμενα για την οικογένεια Νανί, ό.π., σ. 137, σημ. 3 και 138, σημ. 3-4· βλ. επίσης Η. ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ, 'Η ορθόδοξος εκκλησία εν ταίς Ίονίσις Νήσισις επί Ένετοκρατίας', *Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών* 8 (1904) 168-182 (στο έξηξ: ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ, Έκκλησία Ένετοκρατίας).

«παχυλωτάτη ἀμάθεια» τῶν ἱεραρχῶν καὶ τῶν ἱερέων, στὴν διαδεδομένη μεταξὺ τους πρακτικὴ τῆς σιμωνίας²⁰, στὴν παραβίαση τῶν ἱερῶν κανόνων πρὸς ἴδιον ὄφελος, καὶ τέλος στὴν πλήρη ἀδιαφορία τους γιὰ τὶς ποιμαντικὲς ἀνάγκες τοῦ ποιμνίου. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ὁ Τυπάλδος προσπαθοῦσε ἐμμέσως νὰ ὑποβάλλει στὸν Nani τὴν σκέψη, ὅτι ἡ ὑπαγωγή τοῦ ὀρθόδοξου κλήρου τῶν ἐνετοκρατούμενων περιοχῶν στὴν δικαιοδοσία του θὰ ἦταν ἡ μοναδικὴ λύση στὰ ἔντονα προβλήματα τῆς ἐκκλησίας τῆς Πελοποννήσου. Ὡστόσο, ὁ Nani ἐνδέχεται νὰ ἦταν ἐνήμερος σχετικὰ μὲ τὸ σχέδιο τοῦ Τυπάλδου ἤδη πρὶν ἢ ἐκθεση ἔλθει στὰ χέρια του: λίγο πρὶν τὴν σύνταξη τῆς ἐκθεσης, ὁ δόγης τῆς Βενετίας F. Morosini εἶχε ἐκφράσει τὴν ἐπιθυμία νὰ μεταβεῖ στὸν Μοριὰ μὲ τὴν συνοδεία τοῦ Τυπάλδου γιὰ νὰ προωθήσει τὸ σχέδιο τοῦ τελευταίου· μολονότι ἡ ἐπιθυμία του αὐτὴ δὲν πραγματοποιήθηκε, διότι ἡ Βενετικὴ Γερουσία, ποὺ διατηροῦσε ἐπιφυλακτικὴ στάση ἀπέναντι σὲ τέτοιου εἶδους ἐπιδιώξεις, δὲν ἔδωσε τὴν ἔγκρισή της²¹, εἶναι βεβαίως πολὺ πιθανὸ ἕνας ὑψηλόβαθμος ἀξιωματοῦχος ὅπως ὁ Nani νὰ εἶχε ἤδη ἐνημερωθεῖ σχετικὰ. Ἡ κατάσταση ποὺ περιγράφει ὁ Τυπάλδος ἦταν, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, ἰδιαίτερα ἀνησυχητικὴ γιὰ τὴν Βενετία, ἰδιαίτερα μάλιστα ἡ στενὴ σύνδεση τῶν ἱεραρχῶν τῆς Πελοποννήσου μὲ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ὁποία εἶχε ἰδιαίτερα ἀρνητικὲς συνέπειες γιὰ τὴν Βενετία, τόσο οἰκονομικὲς ὅσο καὶ πολιτικὲς. Προετοιμάζοντας τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ σχεδίου του, ὁ Τυπάλδος ἔπρεπε, προκειμένου νὰ προσεταιριστεῖ ἰσχυροὺς ἀξιωματούχους τῆς Βενετικῆς Πολιτείας, νὰ ἐπιδείξει ἐνεργὸ πρωτοβουλία γιὰ τὴν βελτίωση τῆς παιδείας τοῦ κλήρου. Ἡ συγγραφή καὶ δημοσίευση ποιμαντικῶν ἐγχειριδίων ὑπὸ τὴν καθοδήγησή του θὰ ἀποτελοῦσε τὸ πρῶτο ἔμπρακτο μέτρο.

20. Σύμφωνα μὲ τὸν Τυπάλδο, ἡ σιμωνία γνῶριζε ἔξαρση σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ λόγῳ τοῦ βενετοτουρκικοῦ πολέμου, διότι πολλοὶ Ἕλληνες ποὺ ἤθελαν νὰ ἀποφύγουν τὴν στράτευση τους στὶς βενετικὲς γαλέρες πλήρωναν τοὺς ἐπισκόπους γιὰ νὰ γίνουν ἱερεῖς (βλ. ΜΠΟΜΠΟΥ, Ἀνέκδοτα κείμενα, σ. 148· πρβλ. ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ, Ἐκκλησία Ἐνετοκρατίας, σ. 174). Γιὰ φαινόμενα σιμωνίας κάνουν λογο ὄλοι σχεδὸν οἱ ἀρμόδιοι Βενετοὶ ἀξιωματοῦχοι στὶς ἐκθέσεις τους πρὸς τὸν Δόγη τῆς Βενετίας, ὅπως π.χ. ὁ ἕκτακτος προβλεπτής (*Proveditore straordinario*) Antonio Molin στὴν ἐκθεσὴ του τῆς 30ῆς Μαρτίου 1693, ὅπου ἀναφέρεται στὴν σιμωνία τῶν Ἀρχιεπισκόπων Πάτρας, Μυστρά καὶ Μονεμβασίας, ἀλλὰ καὶ ὁ προβλεπτής A. Emo, ὁ ὁποῖος σημειώνει ὅτι τὸ ἱερατικὸ ἀξίωμα ἦταν ἀντικείμενο τοῦ πιὸ ποταποῦ ἐμπορίου (βλ. VON RANKE, *Geschichte*, σ. 284, σημ. 3. καὶ 342, σημ. 1). Στὴν περιοχὴ τῶν ἐνετικῶν κτήσεων συνήθως οἱ λαϊκοὶ ἐκλέκτορες δωροδοκοῦνταν γιὰ νὰ ψηφίσουν συγκεκριμένα πρόσωπα. Ὡτοι ἀναρριχόντουσαν στὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα ἀκατάλληλοι ἄνθρωποι. Ὁ Leopold von Ranke ὑποστηρίζει ὅτι κατὰ τὴν περίοδο ποὺ ἐξετάζουμε καὶ στὶς κοινότητες τῆς Πελοποννήσου ἡ ἔκταση τοῦ φαινομένου τῆς σιμωνίας δὲν εἶχε προηγουμένον (ὅ.π., σ. 342).

21. ΜΠΙΡΤΑΧΑΣ, *Μελέτιος Τυπάλδος*, σ. 174.

Ὁ Ἀνθρακίτης, ὁ ὁποῖος ἀνήκε στὸν κύκλο τοῦ Τυπάλδου, ἦταν ὁ πλέων κατάλληλος γιὰ νὰ γράψει τὰ ποιμαντικὰ αὐτὰ ἔργα. Ἦταν ἔμπειρος καὶ γνωστὸς ἐξομολόγος — σ' αὐτὸν ἐξομολογοῦταν μάλιστα καὶ ὁ ἴδιος ὁ Τυπάλδος²²—, εἶχε διατελέσει δάσκαλος νέων ἱερέων στὴν Κέρκυρα²³, γνῶριζε καλὰ τὴν κατάσταση καὶ τὶς ποιμαντικὲς ἀνάγκες τῶν βενετοκρατούμενων περιοχῶν, ἦταν λόγιος καὶ γλωσσομαθής, συγκέντρωνε ἐν ὀλίγοις ὅλες τὶς προϋποθέσεις γιὰ νὰ στραφεῖ ὁ Τυπάλδος σ' αὐτὸν.

Ἡ ἀντιπαραβολὴ τῆς ἔκθεσης τοῦ Τυπάλδου πρὸς τὸν Nani μὲ τὰ τρία ἐκδομένα ἐγγειρίδια τοῦ Ἀνθρακίτη καθιστᾶ ἐμφανῆ τὴ μεταξὺ τους σύνδεση. Ἡ ἔκθεση χωρίζεται σὲ τρία μέρη: περὶ ἐπισκόπων, περὶ ναῶν καὶ περὶ ἱερέων.

Στὸ πρῶτο μέρος ὁ Τυπάλδος ὑποστηρίζει ὅτι οἱ ἐπίσκοποι πρέπει νὰ μποροῦν νὰ ἀποδείξουν τὴν κανονικότητα τῆς χειροτονίας τους²⁴. Ἰσχυρίζεται μάλιστα, ὅτι μόνον ὁ ἴδιος ὡς πατριαρχικὸς ἔξαρχος εἶναι σὲ θέση νὰ πιστοποιήσει τὴν κανονικότητα τῶν χειροτονιῶν, ὅσο ἡ ἐπικοινωνία τῶν ἐνετοκρατούμενων μητροπόλεων μὲ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως παρακωλυόταν ἀπὸ τὸν πόλεμο τῆς Βενετίας μὲ τὴν Πύλη. Ἐπιπλέον, ζητᾶ νὰ τοῦ δοθεῖ τὸ δικαίωμα νὰ ἐλέγχει, ἂν οἱ ὑποψήφιοι ἐπίσκοποι ἢ πρωτοπαππάδες πληροῦν τὶς ἀπαραίτητες γιὰ τὸ λειτούργημα τοὺς πνευματικὲς καὶ νομοκανονικὲς προϋποθέσεις. Ἐνας τέτοιος ἔλεγχος καθίσταται ἀναγκαῖος, σύμφωνα μὲ τὸν Τυπάλδο, ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἐπίσκοποι κρινόταν ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς καὶ τὰ τοπικὰ συμβούλια τῶν κοινοτήτων, ποὺ ὅμως, ὡς μελλοντικοὶ ὑφιστάμενοι τοῦ ἐπισκόπου, δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ κρίνουν ἀντικειμενικά. Ἐπίσης τονίζει ἰδιαίτερα τὴν παραμέληση τοῦ κηρύγματος, τὴν ἀμάθεια καὶ τὴν σιμωνία, ποὺ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ γίνονται ἱερεῖς ἄνθρωποι ἀκατάλληλοι²⁵. Στὸ κεφάλαιο 38 τῶν *Θεωριῶν* τοῦ Ἀνθρακίτη ποὺ φέρει τὸν τίτλο «*Περὶ ἀρχιερέων καὶ προεστῶν τῆς ἐκκλησίας. Δηλαδή περὶ τοῦ καθήκοντος τῶν Ἐκκλησίας προεστῶν*» περιγράφεται ἡ ἀδιαφορία τῶν ἐπισκόπων γιὰ τὰ ποιμαντικὰ τοὺς καθήκοντα, καθὼς καὶ ἡ παραμέληση τοῦ κηρύγματος:

22. Τὸν ρόλο τοῦ Ἀνθρακίτη ὡς ἐξομολόγου τοῦ Τυπάλδου, ποὺ μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν Παπαδόπουλο Κομνηνὸ (ὁ Τυπάλδος ὑποκρινόταν τὸν πιστὸ ὀρθόδοξο «*διὰ τὸ νὰ ἐξομολογᾶται εἰς τὸν ἐξ Ἰωαννίνων καὶ ἄλλα πολλά*», βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ν. Παπαδόπουλος Κομνηνός, σ. 536) καθὼς καὶ τὶς μεταξὺ τους σχέσεις ἐξετάζω ἀναλυτικὰ σὲ ὑπὸ ἔκδοση μελέτη μου.

23. Βλ. Α. ΤΣΙΤΣΑΣ, Χριστόδουλος Βούλγαρης, Μ. Πρωτοπαπᾶς Κερκύρας (1638-1693), *Κεφαλληνιακὰ Χρονικὰ* 3 (1978-1979) 195-234, ἐδῶ σ. 199.

24. ΜΠΟΜΠΟΥ, Ἀνέκδοτα κείμενα, σ. 145· πρβλ. ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ, Ἐκκλησία Ἐνετοκρατίας, σ. 170.

25. ΜΠΟΜΠΟΥ, Ἀνέκδοτα κείμενα, σ. 148· ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ, Ἐκκλησία Ἐνετοκρατίας, σ. 174.

καὶ τῶρα οἱ ἀρχιερεῖς, καὶ οἱ λοιποὶ προεστοὶ τῶν Ἐκκλησιῶν, ὅπου ψηφίζονται, καὶ ἐκλέγονται νὰ ποιμαίνουσι τὸ ποίμνιον τοῦ, ὄχι μόνον δὲν χύνουσι τὸ αἷμά τους, ἀλλὰ μηδὲ λόγον ποτὲ εὐγάζουσιν ἀπὸ τὸ στόμα τους νὰ τὸ διδάξουσιν,

καὶ συνεχίζει:

κοιμοῦνται καὶ ἀναπαύονται εἰς μίαν βαθυτάτην ἀμέλειαν, καὶ ἀφήνουσι καὶ ἐμβαίνουν εἰς τὸ ποίμνιον τοῦ Χριστοῦ, ὅπου κρατοῦσιν εἰς τὰς χεῖρας τους, λύκοι ἀνήμεροι, καὶ ἄρπαγες²⁶.

Στὴ σημασία τοῦ κηρύγματος καὶ τὴν στάση τῶν ἐπισκόπων ἀναφέρονται ἐπίσης πολλὰ χωρία καὶ τῶν τριῶν ἐντυπων ποιμαντικῶν ἔργων τοῦ Ἄνθρακίτη, καὶ δίνουν μία γενικὴ περιγραφή τῆς κατάστασης παρόμοια μὲ αὐτὴ τοῦ Τυπάλδου. Γιὰ παράδειγμα, στὶς *Θεωρίες* διαβάζουμε: «*Ἐκεῖνοι λοιπὸν εἶναι ἀληθεῖς ποιμένες ὅπου λαλοῦσι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ ὄχι ἐκεῖνοι ὅπου σιωποῦσι, καὶ στέκονται ἄλαλοι, ὡσὰν τὰ ἄψυχα εἶδωλα*»²⁷. Στὸ εὐρύτατα διαδεδομένο φαινόμενο τῆς σιμωνίας ἀναφέρεται καὶ στὸ ἔργο του *Βοσκὸς λογικῶν προβάτων*.

Ἀλλ' ἀνίσως καὶ ἔξω ἀπὸ τὰς δουλικὰς προσκυνήσεις, ἤθελε μεταχειρισθῆ καὶ ἄλλο χειρότερον κακόν, καὶ θεομίσητον ἔργον, δηλ. νὰ δώσῃ ἀργύρια νὰ ἀγοράσῃ τὴν ἐκκλησίαν, καὶ νὰ πωλήσῃ τὴν ἐλεεινὴν του ψυχὴν, (φεῦ) ἐδὼ ὁ κακορίζικος καὶ ἄφρων στέκεται πολλὰ κακά, μὰ τί ἤμπορῶ νὰ τοῦ εἰπῶ; Ὅχι ἄλλο βέβαια, παρὰ ἐκεῖνο ὅπου ὁ Πέτρος ὁ Ἀπόστολος εἶπε πρὸς τὸν Σίμωνα²⁸.

Ἐπίσης, στὴν ἔκθεσή του ὁ Τυπάλδος ἀναφέρεται στὴν κακὴ διαχείριση τῶν οικονομικῶν ἀπὸ τοὺς ἐπισκόπους, γνωρίζοντας βέβαια ὅτι θίγει τὸ κυριώτερο πρόβλημα τῆς βενετικῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς στὸ Μοριά. Ὁ Ἄνθρακίτης σημειώνει σχετικὰ στὶς *Θεωρίες*:

Διατὶ λαμβάνοντες τὸν διωρισμένον μισθὸν διὰ νὰ ποιμένουσιν τὸν λαόν, καὶ ὑποσχόμενοι τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦτο τὸ ἔργον, καταπα-

26. Μ. ΑΝΘΡΑΚΙΤΗΣ, *Θεωρίαὶ Χριστιανικαί*, Ἐνετίσιν 1699, σ. 209-210 (στὸ ἐξῆς: ΑΝΘΡΑΚΙΤΗΣ, Θεωρίαί).

27. Ὁ.π., σ. 213-214.

28. Μ. ΑΝΘΡΑΚΙΤΗΣ, *Βοσκὸς λογικῶν προβάτων*, Ἐνετίσιν 1708, σ. 132 (στὸ ἐξῆς: ΑΝΘΡΑΚΙΤΗΣ, Βοσκὸς).

τοῦσι τὴν ὑπόσχεσίν τους, καὶ λαμβάνοντες τὰς εἰσοδίας, τὰς μεταχειρίζονται μόνον εἰς ἄφθονον ἀπόλαυσιν τῶν ἐπιθυμιῶν τους. Διὰ τοῦτο εἶναι χρεῶσται νὰ ἀποδώσουσι λόγον καὶ διὰ τὴν ἀμέλειαν τοῦ χρέους τους, καὶ διὰ τὸν μισθὸν ὅπου σπέρνουσιν ἀδίκως, χωρὶς νὰ κάμνουσι τὸν ὀφειλόμενον κόπον²⁹.

Τέλος, ὁ Τυπάλδος τονίζει τὸ συχνὸ φαινόμενο, ἐπίσκοποι νὰ ἐπιτρέπουν ἐνάντια στοὺς ἱεροὺς κανόνες τὴν διάλυση γάμων καὶ τὴν συνάψη νέων γάμων μὲ μόνον σκοπὸ τὸ οἰκονομικὸ κέρδος³⁰. Στὸ ἴδιο θέμα ἀναφέρονται δύο ὀλόκληρα κεφάλαια τοῦ Βοσκοῦ, μὲ τοὺς τίτλους «περὶ λύσεως γινομένων γάμων» καὶ «αἰτία τῆς διαλύσεως τοῦ γάμου», ὅπου ὁ Ἀνθρακίτης καθορίζει λεπτομερῶς πότε εἶναι ἐπιτρεπτὴ ἡ διάλυση ἑνὸς γάμου³¹. Ἐπειδὴ, ὅπως ἀναφέρει ὁ Τυπάλδος, τὰ διαζύγια δίνονταν μὲ σκοπὸ τὴν ἄμεση τέλεση ἑνὸς νέου γάμου, ὁ Ἀνθρακίτης θὰ παραθέσει καὶ τὰ κωλύματα σύναψης δεύτερου γάμου. Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ σημειώσουμε, ὅτι ὁ Ἀνθρακίτης ἀναφέρεται καὶ στὴ ρωμαιοκαθολικὴ διδασκαλία περὶ διαλύσεως γάμου³². Σίγουρα οἱ ἀναφορὲς του αὐτὲς ἔχουν νὰ κάνουν μὲ τοὺς συχνοὺς μικτοὺς γάμους καθολικῶν καὶ ὀρθοδόξων στὶς ἐνετοκρατούμενες περιοχές. Τὸ θέμα εἶχε ἀπασχολήσει ἰδιαίτερα τὴ Βενετία, ὥστε μὲ παρέμβαση τοῦ Procuratore της, Nicolò Daronte, στὴν σύνοδο τοῦ Τριδέντου, ψηφίστηκαν κάποιες ἐξαιρέσεις ἀπὸ τὸν κανόνα ποὺ ἀπαγορεύει τὴν διάλυση τοῦ γάμου, ἀκριβῶς γιὰ τὶς περιπτώσεις μικτῶν γάμων³³. Οἱ ἀναφορὲς αὐτὲς στὴν δυτικὴ ἐκκλησία ἐπιβεβαιώνουν τὴν ὑπόθεσή μου ὅτι τὰ ἔργα προορίζονταν γιὰ τοὺς ὀρθοδόξους τῶν ἐνετικῶν κτήσεων.

Ὁ Τυπάλδος καυτηριάζει ἐπίσης τὴν εὐκολία, μὲ τὴν ὁποία οἱ ἐπίσκοποι ἐπισείουν τὴν ποινὴ τοῦ ἀφορισμοῦ, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ ποινὴ νὰ χάσει στὴν

29. ΑΝΘΡΑΚΙΤΗΣ, Θεωρία, σ. 215.

30. ΜΠΟΜΠΟΥ, Ἀνέκδοτα κείμενα, σ. 149· πρβλ. ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ, Ἐκκλησία Ἐνετοκρατίας, σ. 175-176 ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ ὅτι ἡ ποινὴ ἐπισείεται ἀκόμη καὶ στὸν κλέφτη πουλερικῶν.

31. ΑΝΘΡΑΚΙΤΗΣ, Βοσκός, σ. 319-323.

32. Ὁ.π., σ. 315.

33. Οἱ Βενετοὶ εἶχαν καταλάβει πὺς κἀτι τέτοιο θὰ εἶχε καταστροφικὲς ἐπιπτώσεις γιὰ τὶς βενετικὲς κτήσεις. Παρόμοια προβλήματα εἶχαν προκύψει καὶ τὸ 1612 στὴν βενετοκρατούμενη τότε Κρήτη, ὅπου οἱ ὑποθέσεις διαζυγίων τῶν ὀρθοδόξων ὑπόκεινταν στὴν κρίση τῶν Λατίνων ἐπισκόπων τοῦ νησιοῦ. Κατόπιν εἰσήγησης τοῦ Consultore Paolo Sargi, ποὺ ὑποστηρίχθηκε ἀπὸ τὸν Γαβριὴλ Σεβήρο, οἱ ἐφέσεις γιὰ θέματα γάμων ὀρθοδόξων ὑποβάλλονταν κατευθείαν στὴν Γερουσία, ὥστε οἱ ὀρθόδοξοι νὰ ἀνακτήσουν τὴν αὐτονομία τους ἐναντι τοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ κλήρου (βλ. Σ. ΜΠΙΡΤΑΧΑΣ, Ἡ δικαιοδοσία τῆς ἱεράς ἐξέτασης στοὺς ἑλληνορθόδοξους βενετοὺς ὑπὴκοους καὶ ὁ Paolo Sargi, στὸ: Ν. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ [ἐπιμ.], Ἄνθη Χαρίτων, Βενετία 1998, σ. 411-438, ἐδῶ σ. 426, σημ. 52).

συνείδηση τοῦ λαοῦ τὴν σοβαρότητά της³⁴. Ὁ Ἀνθρακίτης ἀφιερώνει ἕνα ὀλόκληρο κεφάλαιο τῶν Θεωριῶν στὸ πρόβλημα: *διὰ νὰ μὴ καταφρονηθῆ ἢ τοιαύτη φοβερὰ μάχαιρα τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὴν συνήθειαν, καὶ τὸν λογιόσουςιν πιστοὶ γιὰ οὐδετίποτες*. Καὶ συνεχίζει συμβουλευόντας τοὺς πιστούς:

*Πρέπει ὁμως καὶ ὁ Χριστιανὸς νὰ φοβᾶται πολλὰ τὸν ἀφορισμὸν τοῦ ποιμένου, διατὶ εἶναι μία Πνευματικὴ μάχαιρα, ὅπου χωρίζει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὸν Θεόν*³⁵.

Ἐπιπλέον ἐπικρίνει ἐν γένει τοὺς πολλοὺς ἀφορισμοὺς:

*οἱ λογιώτατοι ἀρχιερεῖς, οἱ ἅγιοι ποιμένες, (διὰ νὰ μὴ τοὺς εἰπῶ μισθωτοὺς, ὅτι οὐ μέλλει αὐτοῖς περὶ τῶν προβάτων) ἔβαλαν τὸ ποίμνιόν του εἰς τὸ μεταίχμιον, εἰς τὴν μέσην τοῦ πολέμου, καὶ ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος, τὸ πολεμοῦσιν αὐτοὶ ἐσωτερικῶς μὲ τοὺς ἀφορισμοὺς μετὰ ἀστροπελέκια τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἐξωτερικῶς οἱ τύραννοι, μὲ ταῖς καταδρομαῖς, μὲ τὰ ἀνυπόφορα βάρη καὶ λογιᾶζω ὅτι τούτη νὰ εἶναι ἡ αἰτία, ὅπου δὲν προχωροῦσιν οἱ Χριστιανοὶ εἰς τὸ καλλίτερον. Ἄντις νὰ τοὺς διδάσκουσι, νὰ τοὺς παρηγοροῦσιν εἰς τὰς θλίψεις τους αὐτοὶ τοὺς ταλαιπωροῦσι χειρότερα*³⁶;

Καὶ συνεχίζει:

*Βαβαὶ καὶ πόθεν τὴν ἔμαθον αὐτὴν τὴν διδασκαλίαν, νὰ ἀφορίζουσι τοὺς ἱερεῖς, τοὺς διακόνους τους, τοὺς ὑπηρέτας τους διὰ κάθε παραμικρὸν σφάλμα*³⁷;

Στὸ δεῦτερο τμήμα τῆς ἐκθεσῆς του, μὲ τὸν τίτλο *Περὶ ναῶν*, ὁ Τυπάλδος ἀναφέρεται σὲ τρεῖς κατηγορίες ναῶν: τοὺς ἐφημεριακοὺς, ὅπου οἱ ἱερεῖς ἐκλέγονται ἀπὸ τὰ μέλη τῆς κοινότητος καὶ ἐξαρθῶνται ἀπὸ τοὺς οἰκείους ἐπίσκοπους, τοὺς ναοὺς τῶν μονῶν³⁸, ποὺ διευθύνονται ἀπὸ τοὺς ἡγούμε-

34. ΜΠΟΜΠΟΥ, Ἀνέκδοτα κείμενα, σ. 149 πρβλ. ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ, Ἐκκλησία Ἐνετοκρατίας, σ. 176.

35. ΑΝΘΡΑΚΙΤΗΣ, Θεωρία, σ. 231-232.

36. Ὁ.π., σ. 233-234.

37. Ὁ.π., σ. 232-233. Τὸ καίριο αὐτὸ πρόβλημα εἶχε πραγματευθεῖ πρῶτος ὁ Νεόφυτος Ροδινὸς στὸ ἐξομολογητάριό του καὶ κυρίως στὴν *Σύνοψιν...* (πρβλ. σχετικὰ Ν. ΡΟΔΙΝΟΣ, Σύνοψις τῶν ἱερῶν τῆς ἐκκλησίας Μυστηρίων, Romae 1633, σ. 217-216).

38. Ὁ Τυπάλδος προτείνει νὰ εὐνοοῦνται οἱ μοναστηριακοὶ ναοὶ, ἀναγνωρίζοντας ὅτι εἶναι πιὸ

νους, καὶ τέλος τοὺς σταυροπηγιακοὺς³⁹. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ σταυροπήγια, ὁ Τυπάλδος συνιστᾷ νὰ παραμείνουν στὴν δικαιοδοσία τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, παρ' ὅλες τὶς προσπάθειες τῶν μητροπολιτῶν νὰ τὰ ὑπαγάγουν στὴν δική τους δικαιοδοσία⁴⁰, πρᾶγμα ποὺ δείχνει ὅτι δὲν ἤθελε μιὰ ἄμεση σύγκρουση μὲ τὸ Πατριαρχεῖο, τουλάχιστον τὴν παροῦσα στιγμή. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ δεύτερου τμήματος τῆς ἐκθεσης εἶναι ἀφιερωμένο στὴν *πολυαριθμότερη καὶ σημαντικώτερη* κατηγορία ναῶν, δηλαδή τοὺς ἐφημεριακοὺς. Ὁ Τυπάλδος παρατηρεῖ πὼς οἱ ναοὶ αὐτοὶ εἶναι πολλές φορὲς ἀπόλυτα ἐγκαταλελειμμένοι, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀμφιβάλλει

*τόσον εἰς τὰ τῆς ἐξωτερικῆς μερίμνης, ὅσον καὶ περὶ τῆς τῶν ψυχῶν σωτηρίας, στερουμένων ποιμένων θείου ζήλου, καὶ νομίζω τὸ ποίμνιον ξένον σχεδὸν ἀκόμη καὶ τῶν ἀναποφεύκτων σημείων τῆς πνευματικῆς διακυβερνήσεως τῶν λαῶν ἐκείνων, οὓς κρῖνω βεβυθισμένους καὶ ἐν ἀγνοίᾳ ἔτι τῶν θείων ἐντολῶν καὶ τῶν ἀπλῶν καὶ ἀναγκαιοτέρων γνώσεων τῆς σωτηρίας*⁴¹.

Σχετικὰ μὲ τὸ καίριο αὐτὸ πρόβλημα τῆς ἀμάθειας τοῦ λαοῦ ἀλλὰ καὶ τοῦ κλήρου, ὁ Ἀνθρακίτης γράφει στὶς *Θεωρίες*:

Βαβαὶ καὶ πόσοι Χριστιανοὶ εἶναι ὄχι μοναχὰ κοσμικοί, ἀλλὰ καὶ ἐκκλησιαστικοί, ὁποῦ δὲν ἠξεύρουσι μήτε ἄλλα, μήτε αὐτά» (ἐννοεῖται ἡ θεία εὐχαριστία καὶ τὰ ἄλλα μυστήρια)⁴².

Ὁ Τυπάλδος παρατηρεῖ ἐπίσης ὅτι οἱ ἱερεῖς ποὺ ἐκλέγονται ἀπὸ τὶς κοινότητες συχνὰ δὲν εἶναι κατάλληλοι γιὰ τὸ ἱερατικὸ ἀξίωμα καὶ δὲν δεῖ-

---

ἐπιμελεῖς, θὰ προτείνει ὥστόσο νὰ ἐλέγχονται, καθὼς ἐπίσης καὶ οἱ γυναικεῖες μονές (ΜΠΟΜΠΟΥ, Ἀνέκδοτα κείμενα, σ. 151· πρβλ. ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ, Ἐκκλησία Ἐνετοκρατίας, σ. 178). Καὶ ὁ Ἀνθρακίτης στὸν *Βοσκό* ἀναφέρεται στὸν τρόπο ζωῆς ποὺ ἀρμόζει στοὺς μοναχοὺς (ΑΝΘΡΑΚΙΤΗΣ, *Βοσκός*, σ. 30).

39. Ὁ Τυπάλδος ἀναφέρει καὶ κάποιους ἰδιωτικοὺς ναοὺς ποὺ ἀνήκουν στὴν δικαιοδοσία τῆς Βενετικῆς Γερουσίας· βλ. ΜΠΟΜΠΟΥ, Ἀνέκδοτα κείμενα, σ. 150· πρβλ. ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ, Ἐκκλησία Ἐνετοκρατίας, σ. 177.

40. ΜΠΟΜΠΟΥ, Ἀνέκδοτα κείμενα, σ. 151· πρβλ. ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ, Ἐκκλησία Ἐνετοκρατίας, σ. 178.

41. *...dubito tanto nella cura exteriora, quanto nell' interiora delle anime, prive di zellanti Pastori et le crederei quasi disitute, anco delle cose più importanti al governo spirituale de que' popoli, che per quanto mi pare, li giudico immersi fino nell' ignoranza de divini precetti et fino delle pure cognittioni necessarie per salvarsi...* (ΜΠΟΜΠΟΥ, Ἀνέκδοτα κείμενα, σ. 150)· πρβλ. ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ, Ἐκκλησία Ἐνετοκρατίας, σ. 177.

42. Βλ. ὅ.π.· πρβλ. ΑΝΘΡΑΚΙΤΗΣ, *Θεωρία*, σ. 16.

χνουν τὸν προσήκοντα σεβασμὸ στὴ θεία Εὐχαριστία καὶ τὸ Ἅγιο Μύρο. Στὰ ἴδια ἀκριβῶς προβλήματα εἶναι ἀφιερωμένα δύο ἐκτενῆ κεφάλαια τοῦ Βοσκοῦ: «Περὶ τοῦ πῶς πρέπει ὁ ποιμὴν νὰ ἐξετάζη καὶ νὰ ἐκλέγη τὰ πρόσωπα εἰς ἐκκλησιαστικοὺς βαθμοὺς» καὶ «Περὶ τοῦ πῶς πρέπει ὁ λαὸς νὰ ἐκλέγη τὸν Ποιμένα του». Στὰ κεφάλαια αὐτὰ παρατίθενται ὅλοι οἱ σχετικοὶ κανόνες καὶ περιγράφονται οἱ προϋποθέσεις ποὺ πρέπει νὰ πληροῖ ὁ ἱερέας⁴³. Δεδομένου ὅτι στὴν τουρκοκρατούμενη ἐκκλησία οἱ ἱερεῖς δὲν ἐκλέγονταν ἀπὸ τὰ συμβούλια τῶν κοινοτήτων ἀλλὰ ἀπὸ τοὺς ἐπισκόπους, καὶ μόνη ἢ παρουσία τῶν κεφαλαίων αὐτῶν στὸ ἔργο τοῦ Ἀνθρακίτη θὰ ἀρκοῦσε γιὰ νὰ ἀποδείξει ὅτι τὰ ἔργα αὐτὰ προορίζονταν γιὰ τοὺς χριστιανοὺς τῶν Βενετικῶν κτήσεις⁴⁴. Ἐπιπλέον, ὁ Ἀνθρακίτης ἀκολουθεῖ τὴν ἔκθεση τοῦ Τυπάλδου καὶ στὶς ἐπιμέρους θέσεις ποὺ προβάλλει σχετικά μετὰ τὴν ἐκλογή τῶν ἱερέων: τονίζει ὅτι πρέπει νὰ ἐπιλέγονται οἱ καταλληλότεροι, καὶ ὄχι οἱ «ἡμέτεροι» καὶ οἱ γόννοι ἰσχυρῶν οἰκογενειῶν⁴⁵, καὶ υπογραμμίζει τὴν εὐθύνη τῶν ἀρχιερέων γιὰ ἐσφαλμένες ἐπιλογές⁴⁶, οἱ ὁποῖες σύμφωνα μετὰ τὴν μαρτυρία του ἦταν ἰδιαίτερα συχνές⁴⁷.

Στὸ τελευταῖο τμῆμα τῆς ἔκθεσής του ὁ Τυπάλδος υπογραμμίζει τὴν ἀναγνώριση τῆς ἐγκυρότητας τῶν μυστήριων τῶν ὀρθοδόξων ἀπὸ τὴν Σύνοδο τοῦ Τριδέντου⁴⁸ καὶ στὴ συνέχεια ἀναφέρεται ἀναλυτικὰ στὸ μυστήριον τοῦ Χρίσματος καὶ στὴν «ῥλη» του, δηλαδὴ τὸ ἅγιο Μύρο. Ἀκολουθώντας καὶ πάλι τὸν Τυπάλδο, ὁ Ἀνθρακίτης θὰ συμπεριλάβει στὸν Βοσκὸ ἓνα ὀλόκληρο κεφάλαιο μετὰ θέμα τὴν φύλαξη τοῦ ἁγίου Μύρου (καὶ τὸν σεβασμὸ πρὸς τὴν θεία Εὐχαριστία). Μάλιστα, τὸ τμῆμα τοῦ κεφαλαίου ποὺ ἀναφέρεται στὸ Χρίσμα παρουσιάζει ἔντονες ὁμοιότητες μετὰ τίς σχετικὲς παρατηρήσεις τοῦ Τυπάλδου⁴⁹. Μία φράση ἀπὸ τὸ τελευταῖο αὐτὸ τμῆμα τῆς ἔκθεσης τοῦ μητροπολίτη Φιλαδελφείας ὑποβάλλει στὸν Νανὶ ἐμμέσως τὴν ἄποψη, ὅτι ἡ κυκλοφορία ποιμαντικῶν βιβλίων στὶς Βενετοκρατούμενες πε-

43. Βλ. ΑΝΘΡΑΚΙΤΗΣ, Βοσκός, σ. 137-162 καὶ 167-174· ΜΠΟΜΠΟΥ, Ἀνέκδοτα κείμενα, σ. 150· πρβλ. ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ, Ἐκκλησία Ἐνετοκρατίας, σ. 177.

44. Σχετικὰ μετὰ τὴν ἐκλογή ἱερέων στὶς ἐνετοκρατούμενες περιοχές, βλ. ἐνδεικτικὰ Ι. ΒΙΣΒΙΖΗΣ, Ἡ ἐκλογή τῶν μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τὴν Βενετοκρατίαν (1615-1715), *Ἐπετηρὶς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 7 (1957) 1-9.

45. ΑΝΘΡΑΚΙΤΗΣ, Βοσκός, σ. 168.

46. ΜΠΟΜΠΟΥ, Ἀνέκδοτα κείμενα, σ. 150· πρβλ. ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ, Ἐκκλησία Ἐνετοκρατίας, σ. 177· ΑΝΘΡΑΚΙΤΗΣ, Βοσκός, σ. 160.

47. Ὅ.π., σ. 154.

48. ΜΠΟΜΠΟΥ, Ἀνέκδοτα κείμενα, σ. 150-151.

49. ΑΝΘΡΑΚΙΤΗΣ, Βοσκός, σ. 256-257· πρβλ. ΜΠΟΜΠΟΥ, Ἀνέκδοτα κείμενα, σ. 150· ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ, Ἐκκλησία Ἐνετοκρατίας, σ. 178.

ριοχές είναι αναγκαία:

Ἀλλὰ ταῦτα ἐγκαίρως θὰ ἠδύνατο νὰ θεραπεύσῃ ὁ πολὺς τῆς Ὑ. Ἐξοχότητος ζῆλος, μεριμνώσης τῆς ἐξουσίας περὶ τῆς διδασκαλίας τῶν πρώτων τουλάχιστον στοιχείων τῆς θρησκευτικῆς παιδείσεως εἰς τὸν λαὸν ἐκεῖνον⁵⁰.

Σὲ περίπτωσι πού ὁ Προβλεπτής ἀνταποκρινόταν στὴν προτροπή του, ὁ Τυπάλδος θὰ ἦταν βεβαίως ἔτοιμος νὰ συνδράμει σ' αὐτὴν τὴν παιδευτικὴν προσπάθειά. Γιὰ αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν σκοπὸ προοριζόνταν τὰ ἐγχειρίδια τοῦ Ἄνθρακίτη.

Στὸ *Περὶ ἱερέων* τρίτο κεφάλαιο τῆς ἔκθεσής του, ὁ Τυπάλδος κάνει λόγο γιὰ τοὺς βαθμοὺς τῆς ἱερωσύνης, γιὰ τὶς ὑποχρεώσεις τῶν ἱερέων ἔναντι τῆς Βενετικῆς Πολιτείας ἀλλὰ καὶ ἔναντι τῶν κατὰ τόπους Λατίνων ἐπισκόπων. Ἐπιπλέον, ἐνημερώνει τὸν Προβλεπτὴ σχετικά μὲ τὴν ἀπτόμη ἀΰξισι τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἱερέων κατὰ τὴν διάρκειά τοῦ Βενετοτουρκικοῦ πολέμου, κυρίως μὲ ἀντικανονικὰς χειροτονίες προσώπων πού ἀποσκοποῦσαν ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο στὴν ἀποφυγὴ τῆς ἐπιστροφῆς⁵¹. Συμμεριζόμενος τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Τυπάλδου γιὰ τὶς περιπτώσεις αὐτές, ὁ Ἄνθρακίτης προσδιορίζει στὸν *Βοσκὸ* ἀναλυτικὰ τὶς προϋποθέσεις τῆς κανονικότητος μιᾶς χειροτονίας⁵². Τὸ ἴδιο θέμα θὰ πραγματευθεῖ περιληπτικὰ καὶ στὶς *Θεωρίες*⁵³.

Ὁ Τυπάλδος ὑποστηρίζει ἐπίσης ὅτι οἱ ἱερεῖς πρέπει νὰ ἐλέγχουν ἂν οἱ πιστοὶ προσέρχονται στὰ μυστήρια τουλάχιστον μιὰ φορὰ τὸ χρόνο. Ἐπιπλέον, ἐπικρίνει τὴν ἔλλειψη ὁποιασδήποτε ποιμαντικῆς μέριμνας γιὰ τοὺς ἀρρώστους:

Μετὰ τὴν ἐκλογὴν καὶ τὸν περὶ ἀμεταθέτου τῶν ἐφημεριῶν ὄρισμόν εἷς τε τὰς πόλεις καὶ τὰς κώμας ἐπάναγκες νὰ ὑποχρεώσητε τοὺτους, χρώμενοι πάση αὐστηρότητι ἐν πάση παραβάσει, νὰ ἐπισκέπτωνται τοὺς ἐπιθανάτους τῶν ἐνοριῶν καὶ τῆς γειτονίας καὶ ὄλους ἐν γένει τοὺς ἀσθενεῖς, διότι εἰς ὄλην τὴν δυστυχεστάτην Ἑλλάδα (δὲν δύναμαι νὰ τὸ ἀποσιωπήσω) ἀφίνουσι τοὺς Χριστιαν-

50. ...sarebbe effetto del pieno zello dell' E(ccellenza) V(ostra) porgere colla sua aut(horit)à l' opportuno remedio, facendo da più sufficienti somministrare almeno i Primi Alimenti della fede a quella gente... (ΜΠΟΜΠΟΥ, Ἀνέκδοτα κείμενα, σ. 150)· πρβλ. ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ, Ἐκκλησία Ἑνετοκρατίας, σ. 177.

51. ΜΠΟΜΠΟΥ, Ἀνέκδοτα κείμενα, σ. 152-153· πρβλ. ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ, Ἐκκλησία Ἑνετοκρατίας, σ. 180.

52. Βλ. ΑΝΘΡΑΚΙΤΗΣ, *Βοσκός*, σ. 139-147.

53. Βλ. ΑΝΘΡΑΚΙΤΗΣ, *Θεωρίαι*, σ. 222.

νοὺς ν' ἀποθνήσκουσιν ἄνευ τῆς ἐλαχίστης θρησκευτικῆς παραμυθίας καὶ πιστεύω ὅτι τὰ ἔφθασαν μέχρι τοῦ σημείου νὰ τοὺς ἀφίνωσιν ἀνεξομολογήτους καὶ ἄνευ τῆς μεταλήψεως καὶ τῆς τελευταίας ἔτι μυρώσεως, ἣν παραμελοῦσι καὶ ἔχουσιν ἐν ἀχρηστία, μὴ θεωροῦντες ἴσως ταύτην μυστήριον⁵⁴.

Εἶναι βεβαίως προφανές, πὼς ἡ ἔκδοση τῆς Ἐπισκέψεως τοῦ Ἀνθρακίτη, τοῦ μοναδικοῦ ἐξειδικευμένου ποιμαντικοῦ ἔγχειριδίου γιὰ τὴν ἐξομολόγηση τῶν ἐτοιμοθανάτων στὴν ἔντυπη ἑλληνικὴ γραμματεία, προοριζόταν νὰ καλύψει αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ κενό.

Οἱ ἔντονες ὁμοιότητες μεταξὺ τῆς ἔκθεσης τοῦ Τυπάλδου πρὸς τὸν Nani καὶ τῶν τριῶν ἔντυπων ἔργων τοῦ Ἀνθρακίτη ἀποδεικνύουν, δεδομένης καὶ τῆς στενῆς σχέσης μεταξὺ τους, ὅτι ἡ συγγραφή τῶν ποιμαντικῶν ἔγχειριδίων τοῦ Ἀνθρακίτη συνδέεται μὲ τὸ μεγαλόπνοο σχέδιο τοῦ Μελετίου Τυπάλδου νὰ ὑπαγάγει (ἀρχικὰ) τὶς ἐπισκοπὲς τῶν Βενετοκρατούμενων περιοχῶν στὴν μητρόπολη Φιλαδελφείας. Τὴν ἔκθεση τοῦ Μελετίου Τυπάλδου εἶναι πιθανὸν νὰ εἶχε μπροστὰ του ὁ Ἀνθρακίτης κατὰ τὴν συγγραφή τῶν ἔργων του. Τὰ ἔργα αὐτὰ ἀποτελοῦσαν μέρος ἑνὸς πολιτικοεκκλησιαστικοῦ σχεδίου ποῦ, ἂν εἶχε συντελεστεῖ, θὰ εἶχαν ἀλλάξει πολλὰ στὸν ἐκκλησιαστικὸν χάρτη. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ σύνδεση τῶν τριῶν ἔργων μὲ τὸ σχέδιο τοῦ Τυπάλδου καὶ ἡ συνακόλουθη κάλυψη τοῦ μητροπολίτη Φιλαδελφείας ἐξηγοῦν ἴσως τὴν ιδιαίτερα τολμηρὴ κριτικὴ ποῦ ὁ Ἀνθρακίτης ἀσκεῖ στὰ κακῶς κείμενα τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας⁵⁵.

Τὸ ἐρώτημα, ἂν ὁ Ἀνθρακίτης γνώριζε ἔστω ἐν μέρει τὸ σχέδιο τοῦ Τυπάλδου καὶ τὸν ρόλο ποῦ θὰ ἔπαιζαν τὰ ποιμαντικά του ἔγχειρίδια σ' αὐτό, ἐρώτημα ποῦ εὐλόγα προκύπτει ἀπὸ τὰ παραπάνω συμπεράσματα, δὲν μπορεῖ πρὸς τὸ παρὸν νὰ ἀπαντηθεῖ μὲ σιγουριά. Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὁ Τυπάλδος νὰ πρότεινε στὸν Ἀνθρακίτη νὰ συγγράψει τὰ ἔργα αὐτὰ προβάλλοντας μόνον τὴν ποιμαντικὴν τους ἀναγκαιότητα. Ὁ Ἀνθρακίτης, γνωστὸς γιὰ τὸ

54. *...sarebbe di somma necessità obbligarli senza risparmio d' alcun rigore in contraventione ad assistere alli moribondi delle loro Contrade, e Parochia et a tutti l' Infermi poi che in tutta l' infelicissima Grecia (non posso tacerlo) lasciano morire li Christiani senza alcuna assistenza de sacerdoti et temo, che siano arrivati a lasciarli senza i Sacramenti stessi della confessione et Eucharistia et ancora dell' extrema Untione cosi trascurata et disusata che quasi non è più conosciuta fra loro per sacramento...* (ΜΠΟΜΠΟΥ, Ἀνέκδοτα κείμενα, σ. 153) πρβλ. ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ, Ἐκκλησία Ἐνετοκρατίας, σ. 181.

55. Ἀπὸ ὅσο γνωρίζω κανένα ἄλλο θεολογικὸ ἔργο τῆς Τουρκοκρατίας δὲν τολμᾷ νὰ ἀσκήσει μιὰ τόσο αὐστηρὴ κριτικὴ. Ἐξαιρέση ἀποτελοῦν τὰ ἔργα τοῦ Οὐνίτη Νεόφυτου Ροδινοῦ, ὁ ὁποῖος ὁμῶς γράφει ἀπὸ διαφορετικὴ σκοπιά, ἐφόσον προωθεῖ τὶς ἀπόψεις τῆς ρωμαιοκαθολικῆς ἐκκλησίας.

ἦθος καὶ τὴν ποιμαντική του κατάρτιση, δὲν εἶχε λόγους νὰ ἀρνηθεῖ. Βεβαίως, ὁ Ἀνθρακίτης θὰ μπορούσε ἐνδεχομένως καὶ νὰ διαφωνοῦσε μὲ τὶς πολιτικὲς ἐνέργειες τοῦ Μητροπολίτη του, καὶ παρ' ὅλα αὐτὰ νὰ τὸν στήριζε σ' αὐτὴν τὴν ὠφέλιμη ποιμαντικὴ πρωτοβουλία. Ἐξάλλου, τὰ προβλήματα ποὺ παρουσιάζει ὁ Μελέτιος στὴν ἔκθεσή του ἦταν πραγματικὰ καὶ καθιστοῦσαν ἐπιτακτικὴ τὴν ἀνάληψη ποιμαντικῆς μέριμνας.

Ὅμως τὸ σχέδιο τοῦ Τυπάλδου ματαιώθηκε καὶ ἔτσι τὰ ἐγχειρίδια, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς *Θεωρίες*, ἔμειναν ἀνέκδοτα. Ὁ Ἀνθρακίτης σὲ ἐπιστολὴ του ζητᾶ ἀπὸ τὸν Χρῦσανθο Ἱεροσολύμων ἐμμέσως νὰ χρηματοδοτήσει τὴν ἐκτύπωση τῶν ἔργων του⁵⁶. Θὰ καταφέρει νὰ τυπώσει τὴν *Ἐπίσκεψιν* καὶ τὸν *Βοσκὸν* πρὶν ἐπιστρέψει, στὰ τέλη τοῦ 1708, στὰ Ἰωάννινα.

Ἔτσι, φαίνεται ὅτι τὰ ἔντυπα ἔργα τοῦ Ἀνθρακίτη κλήθηκαν νὰ ἐξυπηρετήσουν πολλοὺς στόχους καὶ σκοπιμότητες. Ἀπὸ τὴν μιὰ τὶς πολιτικὲς φιλοδοξίες τοῦ μητροπολίτη Φιλαδελφείας, ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν κάλυψη πραγματικῶν ποιμαντικῶν ἀναγκῶν στὴν ὀρθόδοξη ἐκκλησία, ἀναγκῶν ποὺ ὀδηγοῦσαν τὸν Βενετὸ προνοητὴ D. Gritti νὰ χαρακτηρίζει τοὺς ὀρθόδοξους κληρικοὺς ὡς ἀνθρώπους «*μὲ παχυλὴ ἀμάθεια καὶ ποὺ στὸ μεταξὺ ἔχουν περισσότερο τὴν ἐμφάνιση ἀγροίκων ποιμένων παρὰ ἱερῶν λειτουργῶν*»⁵⁷. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο, ὁ ἠπειρώτης λόγιος ἀπέδειξε μὲ τὰ ἔργα του ὅτι μπορεῖ νὰ ἰσορροπεῖ πάνω στὸ ἐπικίνδυνα τεντωμένο σχοινὶ μεταξὺ πολιτικῆς καὶ θρησκείας.

56. Βλ. ΓΕΔΕΩΝ, *Πατριαρχικὰ Ἐφημερίδες*, σ. 213.

57. P. TOPPING, Domenico Gritti's relation on the organization of Venetian Morea 1688-1691, στὸ: *Μνημόσυνον Σοφίας Ἀντωνιάδη*, Βενετία 1974, σ. 310-328, ἐδὼ σ. 327· πρὸβλ. Α. ΤΣΕΛΙΚΑΣ, *Μεταφράσεις βενετικῶν ἐκθέσεων περὶ Πελοποννήσου*. Β'. Ἡ ἔκθεση τοῦ συνδίκου καταστικῶτου Μαρίνου Μικιέλ. Ἡ ἔκθεση τοῦ συνδίκου καταστικῶτου Δομίνικου Γρίττη, *Πελοποννησιακὰ* 17 (1989) 141-171, ἐδὼ σ. 170.

SUMMARY

THE WORKS OF METHODIOS ANTHRAKITES AND THE CHURCH POLITICS OF MELETIOS TYPALDOS

The three pastoral manuals authored by Methodios Anthrakites, *Θεωρίαι Χριστιανικάι, Ἐπίσκεψις Πνευματικοῦ πρὸς ἀσθενῆ* and *Βοσκὸς λογικῶν προβάτων*, that draw heavily on the works of the Jesuit preacher P. Segneri and other Italian sources, are directly connected to the current developments in the Greek Orthodox community of Venice in the late seventeenth century. The community's metropolitan bishop Meletios Typaldos pursued the ambitious goal of uniting all orthodox communities in Venetian territory under his own See, ascending to the ecumenical throne of Constantinople and, finally, subduing all orthodox churches to the Vatican. Part of this complex plan was also the broad diffusion of manuals of pastoral theology, intended both to advertise Typaldos' active care for his fold and set a limit to the arbitrariness of the local clergy. Anthrakites, a close associate of Typaldos, was fully qualified to undertake writing these manuals. A close comparison between a memorandum on the state of the Greek Church under Venetian dominion, written by Typaldos for the Provveditore of Peloponnesos, Polo Nani, and the three aforementioned manuals, demonstrates their close interrelationship and sheds light on the different ambitions pursued by bishop Meletios and by Methodios Anthrakites.

VASILIOS TSAKIRIS